



2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

<https://doi.org/10.46868/atdd.271>

“Kars-Iğdır Yöresinde Bulunan Geometrik Motifli Halılar ile Azerbaycan Halılarının Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme”*

Esen Baydemir**
ORCID: 0000-0002-0803-3646

Lütfiye Gül Gündüz***
ORCID: 0000-0003-2827-7063

Öz

Halı sanatı Türk kültüründe çok önemli bir yere sahiptir ve tarih boyunca Türk halklarının yaşadığı bölgelerde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Anadolu ve Azerbaycan bölgeleri ise tarih boyunca önemli dokuma merkezleri olmuşlardır. Kars ve Iğdır illeri dokuma kültürünün Anadolu’da köklü bir gelenek oluşturduğu merkezlerdendir. Birçok farklı ülkeyle sınırları olan bölgede oluşan etnik çeşitlilik kültürlerde de etkileşimler sağlamıştır. Hem Azerbaycan bölgesinde hem de Kars ve Iğdır bölgelerinde çeşitli tekniklerde üretilmiş ve farklı işlevlerde kullanılan dokumalar mevcuttur. Bu dokumaların en önemlilerinden biri de işlevsel olarak da kullanılan halıdır. Bu makale de Azerbaycan İnce Sanat Müzesi, Bakü Halı Müzesi, Azeri İlme Atölyesi ve Kars Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, Kars merkez ve köyleri ile Iğdır merkez ve köylerine yapılan ziyaretler neticesinde tespit edilen halıların incelenmesi ile benzerlik tespit edilen halılar üzerine çalışılmıştır. Bu konu ile ilgili çok az incelemenin yapılmış olduğu görüldüğünden bu çalışma ile bu konuda bir adım atılarak bulunan bulgular literatüre kazandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel, Dokuma, Halı, Iğdır, Azerbaycan
Gönderme Tarihi: 12/09/2022

Kabul Tarihi:19/11/2022

*Bu makale Mimar Sinan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen “Kars ve Iğdır Bölgesi Geometrik Motifli Halıları ile Azerbaycan İncesenat Müzesinde bulunan Azeri halılarının karşılaştırmaları” başlıklı proje kapsamında oluşturulmuştur.

**Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İstanbul-Türkiye, esen.baydemir@msgsu.edu.tr

*** Öğr. Görevlisi, Şişli Meslek Yüksek Okulu, İstanbul-Türkiye, Türkiye, lutfiyegul.gunduz@sisli.edu.tr

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

BAYDEMİR, E.-GÜNDÜZ, G. L. “Kars-Iğdır Yöresinde Bulunan Geometrik Motifli Halılar ile Azerbaycan Halılarının Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Azerbaycan Kültür Başkenti Şuşa'nın 270. Yılı Armağan Sayısı, 2022, s. 85-113.

A Review on Comparison of Geometric Motif Carpets Found in Kars-Iğdır Region and Azerbaijan Carpet

Esen Baydemir*

ORCID: 0000-0002-0803-3646

Abstract

Carpet art has a significant place in Turkish culture and has emerged and developed in the regions where Turkish people lived throughout history. Besides, Anatolia and Azerbaijan regions have been essential weaving centers throughout history. Kars and Iğdır provinces are among the centers where weaving culture creates a deep-rooted tradition in Anatolia. These provinces have borders with Georgia, Armenia, Nakhchivan, and Iran. Therefore, there is ethnic diversity in the region. This ethnic diversity has also provided interactions in cultures, and these interactions still have their traces in some branches of art. Weavings, produced in various techniques and used in different functions, are in both the Azerbaijan region and Kars and Iğdır regions. One of the most important of these weavings is the carpet, used functionally. This article examined the carpets found as a consequence of visits to the Azerbaijan Fine Art Museum, Baku Carpet Museum, Azeri İlme Workshop, Kars Archeology and Ethnography Museum, Kars center and its villages and Iğdır center and villages and studied carpets that show similarities. Since a few studies have been made on this subject, this study has tried to bring the findings to the literature by taking a step about this subject.

Keywords: Traditional, Weaving, Carpet, Iğdir, Azerbaijan

Received Date: 12/09/2022

Accepted Date: 19/11/2022

*Assistant Professor, Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of FineArts, Department of Traditional Turkish Arts, Istanbul-Turkey, eden.baydemir@msgsu.edu.tr

«Исследование и сравнение ковров с геометрическими узорами в Карс-Игдырском районе с азербайджанскими коврами»

Эсен Байдемир*
ORCID: 0000-0002-0803-3646

Резюме

Искусство ковров занимает очень важное место в турецкой культуре, оно возникло и развивалось в регионах, где жили турецкие народы на протяжении всей истории. Регионы Анатолия и Азербайджан на протяжении всей истории были важными центрами ткачества. Провинции Карс и Игдыр являются одним из центров, где культура ткачества создает глубоко укоренившуюся традицию в Анатолии. Этническое разнообразие региона, граничащего со многими странами, также способствовало культурному взаимодействию. Существуют ткани, изготовленные по различным технологиям и используемые в различных целях как в Азербайджанском регионе, так и в Карском и Игдырском районах. Одним из важнейших таких плетений является ковер, который также используется функционально. В этой статье были рассмотрены сходство ковров Азербайджанского музея изобразительных искусств, Бакинского музея ковров, Азербайджанской мастерской Ильме и Карского музея археологии и этнографии, Карского центра и деревень, центр Игдыра и деревень, которые были обнаружены в результате посещений. Поскольку видно, что по этому вопросу было проведено очень мало исследований, в этом исследовании была предпринята попытка представить результаты в литературе, сделав шаг по этому вопросу.

Ключевые слова: Традиционное, Ткачество, Ковер, Игдыр, Азербайджан

Получено: 12/09/2022

Принято: 19/11/2022

**Доцент, Университет изящных искусств им. Мимара Синана, факультет изящных искусств, кафедра традиционного турецкого искусства, Стамбул, Турция, eden.baydemir@msgsu.edu.tr*

Giriş

Halı sanatı Türk kültüründe çok önemli bir yere sahiptir ve tarih boyunca bizimle gelişen bir sanat olmuştur. Türk kültür ve sanatını en güzel örnekleri ile açıklayan gerek somut olarak gerekse soyut olarak çeşitli anlamları bünyesinde barındıran dokuma geleneği Anadolu'nun birçok yerleşim yerinde var olmuştur.¹Anadolu'da da hemen hemen her bölgede halı kilim dokumacılığının yapıldığını görmekteyiz. Kars ve Iğdır illeri de dokuma kültürünün Anadolu'da köklü bir gelenek oluşturduğu merkezlerdendir. Iğdır ilinin üç ülkeye sınırı vardır. Kuzeyinde Ermenistan, kuzey doğusunda Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı Nahcivan Özerk Cumhuriyeti, doğusunda da İran devleti yer almaktadır. Ayrıca Iğdır ili Güneydoğu'da Ağrı ili, Kuzeybatı'da Kars ili, batısında Erzurum ili ile komşudur.

Iğdır tarihindeki en eski yerleşmelerin Mezolitik ve Neolitik çağa kadar uzandığı ifade edilmiştir.² M.Ö. 3250-1750 tarihleri arasında Karaz kültürünün Doğu Anadolu bölgesinde hâkim olduğu görülmektedir. Mimari özelliği ve keramiği ile ön plana çıkan Karaz kültürü, Iğdır bölgesinde yoğun olarak görülmektedir. Karaz kültürü, M.Ö. III. binin ikinci yarısından itibaren tarih sahnesine çıkan Hurriler ile ilişkilendirilmektedir.³

9. yüzyılda ise Kars ve Sürmeli Çukuru bölgesinde Bagratlı Krallığı ortaya çıktı. Daha sonra bölgeye İlhanlılar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular hâkim olmuştur. 1604'te Safevi hükümdarı Şah Abbas, Revan bölgesini de devletine katmış ve böylece Sürmeli Çukuru Safevi devletine katılmıştır. Safevi devletinin bölgedeki hâkimiyeti sona erdiğinde Azerbaycan Bölgesinde Hanlıklar devri başlamıştır ve Revan Hanlığı bölgede hâkim olmuştur. Hanlıkların Rusya tarafından ortadan kaldırılması ile Iğdır yöresinin de içinde olduğu İrevan Hanlığı da Rusya'nın eline geçmiştir. Sürmeli Çukuru böylece Rus bölgesinde kalmıştır. Zaman içerisinde bölge Osmanlı ve Rusya arasında zaman zaman el değiştirdiyse de, 1877-1878'den (93 Harbi) 1918'e kadar Ruslar bölgeye 40 yıl boyunca hâkim olmuştur.

¹Koyuncu Okca, Ayşegül ve Öz, Naime Didem. "Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kültürel Miras: Karapınar Tülü Dokumaları", Sanat ve Tasarım Dergisi, 24, December 2019, s. 282.

²Alpaslan Ceylan-Gökhan Kalmış, "Sürmeli ÇukurundaÖnemli Bir Merkez; Suveren Kalesi ve Yerleşmeleri", Kafkas Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sonbahar 2019, s. 621.

³A.Ceylan-G.Kalmış, a.g.m., s. 622.

Günümüzde İğdır olarak adlandırılan ilin ve yörenin adı, tarihi kaynaklarda Sürmeli (Sürmari) veya Çukur Saad (Saad Çukuru) olarak da geçer.⁴ Sürmeli Çukuru” olarak adlandırılan geniş ova (Sa’ad Çukuru) günümüzde ikiye ayrılmıştır. Türkiye’de kalan kısmı İğdır Ovası Ermenistan’da kalan kısmı Revan Ovası olarak adlandırılmaktadır.⁵

Doğu Anadolu bölgesinde Kars ve çevresi gerek konumu gerekse tarihsel olarak en eski şehirlerden biri olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Bölge tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, farklı medeniyetlerin himayesi altına girmiştir. Kars ve İğdır illerinin Gürcistan, Ermenistan, Nahcivan ve İran ile sınır komşusu olması, bu bölgede etnik çeşitliliğin oluşmasına sebep olmuştur. Bölgede geçmişten günümüze Türkler, Azeriler, Kürtler, Gürcüler, Ermeniler, Terekemeler, Malakanlar ve hatta Almanlar bile bir dönem yaşamışlardır. Bu etnik çeşitlilik kültürlerde etkileşimler sağlamıştır ve bazı sanat alanlarında hala izleri görülmektedir. Bölgede halı, kilim, sumak, cicim, zili, geve, heybe, farmaş, çuval ve yastık gibi çeşitli tekniklerde üretilmiş ve farklı işlevlerde kullanılan dokumalara rastlanır.

Tarihi bilgilerden anlaşıldığı üzere Kars ve İğdır bölgelerinde yakın coğrafya ve kültürlerle sahip oldukları için bir kader birliği söz konusu olmuştur. Ayrıca yine eski çağlarda Azerbaycan bölgesi ile Safevi, Hanlıklar ve Rus işgali dönemlerinde aynı hâkimiyet altında yaşandığı görülmektedir. Tabi ki bu birliktelik kültürel birlikteliğin de bir sonucudur. Son dönemde ise bu bölgede yaşayan insanlar farklı ülkelerin sınırları içersinde yer alsalar bile kültürel birlikteliğin devam ettiği gözlenmektedir. Bölgeye özellikle Kafkaslardan göç eden insanlar, İğdır ve Kars’ın da içinde olduğu geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Bu yüzden kültürel olarak büyük benzerlikler görülmesi çok doğaldır.

Bölgede hala çok sayıda Azerbaycan Türkü’nün yaşadığı bilinmekle birlikte, bu kültürün bölgedeki dokuma kültürünü etkilemesinin tespit edilmesi önemli bir konudur. Bu alan ile ilgili ne yazık ki yeterli çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bölge dokumaları ile ilgili literatüre geçmiş çeşitli çalışmalar olsada bölgede bulunan benzer dokuma ürünlerinin karşılaştırması üzerine çalışma yapılmamıştır. Bu yüzden yapılan çalışma hem bölge dokumalarının tespit

⁴Arslantürk Akyıldız ve Mehmet Güneş, *Osmanlı Belgelerinde İğdır*, İğdır Üniversitesi Bap. Kordinasyon Birimi, İğdır 2017, s. 19.

⁵A.Ceylan-G.Kalınış, a.g.m., s. 620.

edilmesi hem de Azerbaycan'daki dokuma kültürünün ve motif zenginliğinin incelenip bir karşılaştırma yapılması ile çalışmanın literatüre kazandırılarak bu alanda yapılacak benzer çalışmalara yol göstermesi açısından önem taşımaktadır.

“Halıdaki nakışlarda biz onu yaratan halkın tarihini, etnografisini, folklorunu ve hatta mifolojiyasını bile izleyebiliriz”⁶ Rasim Efendi'nin de bahsettiği gibi dokumalar bir halkın kültürü ve tarihi hakkında birçok bilgiyi sunmaktadır.

Öncelikle konu ile ilgili literatür taraması yapılarak daha önce alan ile ilgili araştırmalar incelenmiştir. Daha sonra ise, Müze halı koleksiyonlarının incelenmesi, alan araştırması, kaynak kişiler ile görüşme ve yerinde gözlem teknikleri kullanılmıştır. Proje kapsamında tespit edilen dokumalar fotoğraflar ile belgelenmiş, teknik ölçümleri yapılmıştır.

Bap Projesi kapsamında öncelikle Bakü Azerbaycan Milli İncenanat Müzesi'ne ziyaret gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Milli İncenanat Müzesi'nde teşhirde olan halılar görülmüş, Müze Envanterleri incelenmiş ve tespit edilen 41 halının fotoğraflarına ulaşılmıştır. Ayrıca müze arşivinde bulunan 3 halı üzerinde inceleme yapılmıştır. Bunun dışında Bakü Halı Müzesi ziyaret edilmiş, teşhirde bulunan halılar görülmüş ve Bakü de bulunan Azer İlme Halı Atölyesi ziyaret edilmiş ve kurucusu Profesör Vidadi Muradov ile konu hakkında karşılıklı bilgi aktarımı gerçekleşmiştir.



Foto 1-2: Azerbaycan Milli İncenanat Müzesi.
Depo İncelemesi, Bakü, 2019.



Foto 3: Azerbaycan Bakü Halı Müzesi, Bakü,
(Fotoğraf Esen Baydemir).

⁶Rasim Sametoğlu Efendi, “Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezemeler”, Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı, *Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri* , 27-31 Mayıs 1996 Kayseri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 115.



Foto 4-5: Azer İlme Halı Atölyesi, Bakü, 2019(Fotoğraf Esen Baydemir).

Kars ve Iğdır yörelerinde alan araştırması yapmak amacıyla, Kars Arkeoloji ve Etnografya Müzesi ziyaret edilerek müze envanteri gözden geçirilip tespit edilen depodaki 6 halı incelenmiştir. Kars'ta bulunan Yıldız Halı Koleksiyonu'nda yer alan 4 halı incelenmiş ve halılar ile ilgili koleksiyon sahibi Bülent Yıldız ile görüşülmüştür. Ayrıca Sarıkamış ilçesi ve Alisofu köyü ziyaret edilmiş, burada bulunan 3 halı ve 1 seccade incelenmiştir. Iğdır merkezinde 1 halı, 2 geve (tülü), Mava mahallesinde 2 halı, Cumhuriyet mahallesinde 2 halı, 1 seccade ve Ali Kamer Çimen köyü, Halfeli köyünde 1 halı olarak bulunan dokumalar incelenmiştir. Ayrıca Hoşhaber beldesinde bulunan halk eğitim merkezinin dokuma sorumlusu Nimet Avcı ve eski halk eğitim dokuma görevlisi Sakine Cangan Turan ile görüşme yapılmış bölge dokumaları ile ilgili bilgi alınmıştır. Bölgenin tarihi hakkında da araştırma yapılmıştır. Iğdır iline bağlı Tuzluca İlçe merkezi ve Çıyıklı köyü de ziyaret edilmiş burada bulunan dokumalar incelenmiştir. Tuzluca Halk Eğitim Müdürü Hamit Ulutaş ile görüşülmüş bölgedeki dokuma yapılan köyler hakkında bilgi edinilmiştir. Yine kendisinden alınan bilgilere göre Tuzluca Halk Eğitim Müdürlüğü'nün 1972 yılında kurulduğu ve bu tarihten sonra 1980'lere kadar halı dokuma kurslarının verildiği, bu kurslarda Kafkas motiflerinin çoğunlukla dokutulduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu ziyaretlerde Iğdır bölgesine ait 7 halı ve 2 seccade tespit edilmiştir. Halıların dışında Kars ve Iğdır yörelerine ait farklı dokumalar tespit edilmiş, 22 yastık dokuma, 14 farmaş dokuma, 4 kilim ve 2 geve (tülü) üzerinde gerekli incelemeler yapılmıştır.



Foto 6-7: Kars Arkeoloji ve Etnografya Müzesi -Foto 8-9: Kars Yıldız Halı sahibi BülentYıldız ile halı(Fotoğraf Esen Baydemir)karşılaştırmaları üzerine çalışma



Foto 10: Halı Örneği, Kars – Sarıkamış İlçesi Alisofun köyü (Fotoğraf Esen Baydemir).

İstanbul'da bulunan ve Kars halılarını uzun yıllar toplayıp ticaretini yapan Bereket Halı firması sahibi Celalettin Vardarsuyu ile görüşülmüş, mağazada yer alan 6 adet Kars halısı fotoğraflanmıştır. Ayrıca Bereket Halı'nın Antalya Döşemealtı'nda yer alan depolarındaki Kars halılarından 57 adedinin fotoğrafına ulaşılmıştır. Celalettin Vardarsuyu ile yapılan görüşmede bu halılar hakkında bilgi edinilmiştir.

Bakü'de tespit edilen halıları ile Kars ve Iğdır yöresinde tespit edilen halılar kompozisyon, desen özellikleri açısından karşılaştırılmıştır. Tespit edilen benzer halı kompozisyonları ve desenleri incelenerek literatürde yer alan halı örnekleri de projeye dahil edilmiştir.

Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye'de yaşayan halkların dokuma sanatlarındaki desen ve kompozisyon özellikleri benzerlik göstermektedir. Azerbaycan ve civarındaki bölgelerde olduğu gibi Kars ve Iğdır çevresinde de yıllar boyunca halı, kilim, cicim, zili, sumak ve çiği kilim gibi kirkitli dokumalar üretilmiştir. Bu çalışma ile Kars ve Iğdır yöresine ait belgelenmemiş dokuma örnekleri belgelenecek kayıt altına alınmıştır. Bunun yanında Kars, Iğdır yöresine ait belgelenmiş olan halılar ile Azerbaycan halıları motif, kompozisyon ve teknikleri açısından karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalarla kültürel birlikteliğin dokuma sanatına yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma sırasında tespit edilen sınırlı sayıda dokumalarda motif, kompozisyon ve teknik olarak benzerliklerinin olduğu ve bazı halı kompozisyonlarının bire bir taklit edilerek Kars, Iğdır bölgesinde dokunduğu görülmüştür. 1970'li yıllarda Kars ve Iğdır bölgelerinde Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından Kafkas motiflerinin yer aldığı halıların dokutulduğu bilinmektedir. Halen Iğdır Halk Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı Hoşhaber beldesinde Karabağ kilimlerinin dokutulduğu halk eğitim merkezlerinin bulunması da kültürel birlikteliğin göstergesidir. Bölgede Azerbaycan bölgesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkü ve Terekeme nüfusun yoğun bir şekilde yaşaması bu kültürel birlikteliği açıklamaktadır.

Anadolu ve Azerbaycan halı desenlerinin birbirine benzemesi, her iki toplumun ortak geçmişi, dili ve yaşam biçimiyle yakından ilgilidir.⁷ Anadolu ve Azerbaycan halılarındaki motif ve kompozisyon benzerliği ortak geçmiş ve kültüre bağlıdır. Kars bölgesinde motif ve kompozisyonu ile bire bir kopyalanan Azerbaycan halıları görüyoruz. Adı geçen halıları rahatlıkla Kafkas halısı olarak isimlendirebiliriz.

Bölgede benzerlikleri tespit edilen halılar 3 gruba ayrılmıştır. Bu halıların gruplandırılması motif ve kompozisyona göre o yapılmıştır. Buna göre halılar, Motif Benzerliği

⁷ Şerife Atlıhan, "Anadolu ve Azerbaycan halılarında Benzer Özellikler", *Azerbaycan Xalçaları*, C. IV - No:13, Azer-ilme Ltd, Bakı 2014,s. 129.

Gösteren Halılar; Kompozisyon Benzerliği Gösteren Halılar; ve Kompozisyon ve Motif Benzerliğini Birlikte Gösteren Halılar biçiminde sınıflandırılabilir. Buna göre :

1.Motif Benzerliği Gösteren Halılar: Bu halı grubunda yer alan motifler halıların farklı alanlarında ya da aynı alanlarında kullanılmışlardır. Bunların bir kısmının hangi bölgeye ait olduğu tespit edilemezken bir kısmı ise belli bölgelerin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Benzerlik bulunan motifler; Türkmen Gülü motifi, Buta motifi, Lanset Yaprak (Testere Dişli Yaprak) motifi ve Ok motifidir.

1.1.Türkmen Gülü Motifi: Bazı kaynaklarda Türkmengülü, Türkmen aynası veya Ejder motifi olarak adlandırılan motife Anadolu'da özellikle Kars, Ağrı, Muş, Bitlis, Erzurum, Malatya, Adıyaman, Elazığ ve Tunceli'nin köylerinde rastlamak mümkündür.⁸Azerbaycan'ın da birçok bölgesinde sık kullanılan bir motiftir. Motif sekizgenler içerisinde yer alan çengel basamaklardan oluşan ve ortasında yine sekiz köşeli yıldız bulunan bir tasarıma sahiptir. Bazı halıların zemininde büyük boyutta ve sıralı olarak kullanılırken, bazı halılarda ise küçük boyutta sıralı ve yan yana getirilerek kompozisyonlar oluşturulur. Motifin Anadolu, Kafkas ve Türki Cumhuriyetlerde ortak kullanılan bir motif olduğu düşünülmektedir.



Foto 11: Muğan Halısı, Karabağ Grubu 20. yyöncesi, Azerbaycan Bakü Müzesi(Fotoğraf Esen Baydemir).

⁸Neriman Görgünay, *Doğu Yöresi Halıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976, s. 55.

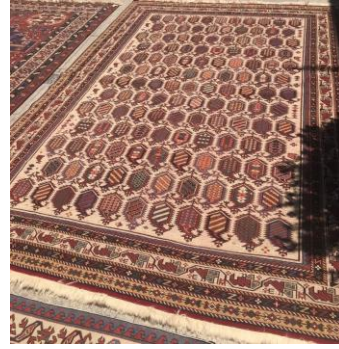


Foto 12: Ardahan-Merkez, Hasköy Camii, 20.yy'ın ilk çeyreği, Kars Etnografya ve Arkeoloji Müzesi(Fotoğraf Esen Baydemir).

1.2. Buta Motifi: Azerbaycan bölgesinde Buta motifi olarak adlandırılan ve birçok çeşidi olan motif İran'da da sık kullanılan bir motiftir. Zaten aynı motif yurdumuzda da özellikle kumaş süslemelerinde kullanılan “şal” motifi olarak bilinmektedir.⁹ Kars ve İğdir bölgesinde nadir de olsa halılarda görülen motifin Tebriz halılarında çok sık kullanıldığı bilinmektedir.



*Foto 17: Mir Halısı, Tebriz Grubu,
(Fotoğraf Esen Baydemir).*



*Foto 18:Buta Motifli Halı, Azeri, Bakü İlme Bakü
(Fotoğraf Esen Baydemir)*



Foto 19-20: Buta Motifli Halı- Detay, İğdir, Tuzluca, Aşağı Mahalle, (Fotoğraf Esen Baydemir).

⁹ Naime Didem Öz, “Kişisel Koleksiyonlarda Bulunan Bitkisel Motifli Yazma Başörtüleri”, V. *International Turkic Art, History And Folklore Congress / Art Activities*, Sözlü Sunum, Tam Metin Bildiri, 13-16 Nisan, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova, C. 1, 2016, s. 123.

1.3. Lanset Yaprak (Testere Dişli Yaprak) Motifi: Lanset yaprak motifi Kars ve Azerbaycan halılarında sık görülmektedir. Lanset yapraklı bordür deseni (Bu motife Anadolu da testere dişli yaprak motifi, çınaryapağı motifi de denmektedir.) Şirvan, Lehistan, Kazak, Milas, Balıkesir, Çanakkale- Ezine, Kars ve Kafkas halılarında bolca görülmektedir.¹⁰ Bu desen köken olarak Kafkas bölgesine ait olmasına rağmen Anadolu'da bolca kullanılmıştır. Geniş bir coğrafyada yaygın olarak kullanılan motif Kars ve İğdır bölgesinde bulunan halıların özellikle bordürlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır.



Foto 21: Kars Halısı Bordür Detayı, Sarıkamış Şehit Halit Köyü Camii, 20.yybaşı, (Fotoğraf Esen Baydemir).



Foto 22:Env.No. T-903, Karabağ Halısı Bordür Detayı, 19. yy, Azerbaycan İnce Senet Müzesi(Fotoğraf Esen Baydemir).

1.4. Ok Motifi: Azerbaycan da “Molla başı” olarak adlandırılan motif Kafkas halılarının temel özelliğidir. Motif genel olarak halıların suyolu (sedef) denilen ince bordürlerinde kullanılmaktadır. Kars ve İğdır bölgesindeki halılarda sıkça görülmektedir. Kars bölgesinde ise genel olarak ok motifi olarak adlandırılmaktadır.

¹⁰ N. Görgünay, *a.g.e.*, s. 46.



Foto 24-25: Ok Motifi, Tuzluca Buta desenli halının sırt detayı ve ön detay, (Fotoğraf Esen Baydemir).



Foto 26:Env. No: T-332, Pirebedil Halısı Kuba, 19.yy, Ok Motifi Detayı,Azerbaycanİnce Senet Müzesi, (Fotoğraf Esen Baydemir).

2.Kompozisyon Benzerliği Gösteren Halılar: Bu halıların motifleri birebir aynı olmasa da kompozisyonlarının benzer olduğu görülmektedir. Kompozisyonları Azerbaycan halıları ile benzerdir. Bu halıları şöyle sıralayabiliriz; Zikzak Madalyon Kompozisyonlu, Geometrik Göl Motif Kompozisyonlu, tek Madalyon Kompozisyonlu ve Altıgen Madalyon Kompozisyonlu halılar.

2.1. Zikzak Madalyon Kompozisyonlu: Azerbaycan Karabağ bölgesinde daha çok karşımıza çıkan halı kompozisyonuna bölgede “Açma-Yumma” (açılma ve kapanma) denmektedir. Zikzak madalyonların halının orta zemininde bütün olarak, zeminin sağ ve solunda ise yarım olarak art arda sıralanmasından oluşan bir kompozisyona sahiptir. Azerbaycan bölgesine ait olan halı kompozisyonuna Kars bölgesinde de rastlanmaktadır.



Foto 27: "Açma-Yumma" Karabağ Halısı, 19.yy Azerbaycan İnce Senet Müzesi(Fotoğraf Esen Baydemir).



Foto 28: Kars, Karabağ Halısı, 19.yy Kars Arkeoloji Müzesi(Fotoğraf Esen Baydemir).

2.2. Geometrik Göl Motif Kompozisyonlu: Zeminde geometrik göl motiflerinin art arda sıralandığı ve aralarının yan yana sıralı üç adet kare motiflerle doldurulduğu bir kompozisyona sahip olan halı Azerbaycan halısı olarak bilinmektedir. Kars Müzesinde bulunan 1972 yılında müze envanterine kaydedilmiş halının Şirvan civarında dokunduğu bilgisi yer almaktadır. Daha kaba kalite örneklerinin Kars bölgesinde de dokunduğu görülmektedir.¹¹

¹¹Naime Didem Öz-Elif Aksoy, "Zeyve Aşiret Dokumalarına Bir Örnek, Baskil Hacı Hasan Baba Türbesi'ndeki Halı Seccade ve Yolluklar", *Jass- Then Journal of Academic Social Science Studies*, 69 (Summer II), s. 193-211.



Foto 29: Şirvan Halısı, 1972 yılında Kars'ta satın alınmıştır, Kars Etnografya ve Arkeoloji Müzesi (Fotoğraf Esen Baydemir)



Foto 30: Bakü Halısı, Bakü Grubu, 20.yy öncesi -Foto 31:Üzerinde "Hacı 1983" tarihi yer alan Bakü Halı Müzesi (Fotoğraf Esen Baydemir)Kars Halısı, Bereket Halı Koleksiyonu.

2.3. Tek Madalyon Kompozisyonlu: Kars yöresinde zeminde tek büyük madalyonların yer aldığı kompozisyonlar çok görülmektedir. Bu madalyonların bazıları bitkisel bazıları geometrik motiflerle oluşturulmuştur. Halı zemininin köşelerinde de çeyrek madalyon benzeri bezemeler yer almaktadır. Kompozisyonun daha detaylı ve motifler açısından daha zengin örnekleri Azerbaycan halılarında görülmektedir. Azerbaycan'da "Qımıl" olarak adlandırılan halılara İran'ın Azeri nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Güney Azerbaycan bölgelerinde de

rastlanmaktadır. Bölgede bu halılara Gömüllü adı verilmektedir.¹² Bölgede bulunan halılar ve Kars-Arpaçay da bulunan halılarda kırmızı zemin rengi dikkat çekmektedir.



Foto 32: Azeri İlme Halı Atölyesi Koleksiyonu, Bakü



Foto 33: Kars Halısı, Bereket Halı(Fotoğraf Esen Baydemir) Koleksiyonu



Foto 34: Arpaçay, Değirmen Köyü, Kars Halısı.

¹² Karim Mirzaee, "Azerbaijani carpet from Darband to Sarband via Shahsavans", Azerbaycan Xalçası, (Ed. Röya Tağıyeva), Azerbaycan Respublikası Medeniyet ve Turizm Nazirliyi, Bakü, 2007, s. 121.

2.4. Altıgen Madalyonlu Kompozisyon: Zeminde art arda sıralanmış altıgen madalyonlu ve bu altıgenlerin etrafında dama motiflerinin kontur oluşturduğu bir kompozisyona sahip olan halılar Azerbaycan'ın Kuba-Şirvan grubuna aittir. Kars'ta bulunan benzer kompozisyona sahip halılar ise bu halıların kötü bir taklidi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Altıgen madalyonlu kompozisyon grubundaki Azerbaycan halıları motif ve renk açısından Kars'ta bulunan örneklerden daha zengindirler.



Foto 35: Kuba Halısı, 19.yy, Azerbaycan İnce Sanat Müzesi.



Foto 37: Kars Halısı, Bereket Halı Koleksiyonu

3. Kompozisyon ve Motif Benzerliği olan Halılar: Kars ve Iğdır yöresinde bulunan bu halılar genel olarak Kafkas kökenli halılardır ve büyük ihtimalle bölgeye Kafkasya'dan göç etmiş halklar tarafından dokunmuş ya da bölgeye getirilmiştir. Bu halıların orta zemininde art arda yıldız veya çokgen yapıları geometrik motiflerin sıralandığı görülmektedir. Bu halıları şu şekilde sıralayabiliriz; Sekiz köşeli Yıldız Madalyonlu Halılar, Lesghi Yıldızı motifli halılar, Çelebi Halıları, Ejderha Motifli Halılar, Sekizgen Göllü Halılar ve Kilise Motifli Halılar.

3.1. Sekizköşeli Yıldız Madalyonlu Halılar: Bu halıların zemininde art arda sıralanmış sekiz köşeli yıldız motifleri görülmektedir. Bu yıldız motiflerinin merkezinde bulunan eşkenar dörtgen ve kolları ile motif eşit dört parçaya ayrılmaktadır ve bu alanlarda da yine sekizgen motifler ya da çeşitli çiçek motifleri görülmektedir. Ana bordüründe ise Anadolu'da sandık motifi olarak adlandırılan bir motif tekrar eder. Sandık motifine özellikle Kars halılarının bordürlerinde ve Azeri halılarında sıkça rastlanılmaktadır. Kafkas kökenli olan bu halıların nerdeyse bire bir örnekleri Kars bölgesinde görülmektedir.



Foto 38:Arpaçay Halısı



Foto 40: Kars Yıldız Halı koleksiyonu, Şirvan Halısı 20.yy, (Fotoğraf Esen Baydemir).

3.2. Lesghi Yıldız Motifli Halılar: Bazı bölgelerde Hun gülü, Türkmen Gülü olarak adlandırılan, sekizgen köşeli yıldız motifli; Kars, Bakü, Şirvan, Kafkasya bölgesinde "Lasghi Yıldızı" olarak bilinir. Şirvan halılarında yaygın şekilde görülen ve Doğu Anadolu halılarında da yer alan yıldız madalyon motiflerinin özellikle Kars ve İğdır bölgesinde sık kullanıldığı

görülmektedir. Bu kompozisyonlarda da büyük sekiz köşeli yıldız motifleri art arda sıralanmaktadır. Ayrıca zemindeki boşluklar çeşitli geometrik motifler ve çiçeklerle doldurulmuştur. Bu tasarımın da bire-bir Kars bölgesinde kullanıldığı gözlenmiştir. Ayrıca Kars, Iğdır ve Ağrı bölgelerinde bu kompozisyona sahip halılarda bazen yıldız motifinin sıralandığı zeminin boş bırakıldığı görülür. Renk olarak kırmızı ve koyun yününün tabii renklerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir.



Foto 41:Kuba Zeyve halısı, 20 yy. öncesi.



Foto 45:Iğdır Halfeli Köyü Halı Parçası, 1989, Dokuyucu Adile Yanık, (Fotoğraf Esen Baydemir)

3.3. Çelebi Halıları: Bu halı ismini Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi Berde reyonuna (bölge) bağlı Çelebi köyünden almıştır. Latif Kerimov'a göre Çelebiköyü bu halının dokunduğu ilk merkezdir.¹³ Halı kompozisyonunu zemini kaplayacak şekilde yer alan ve art arda sıralanan

¹³Vidadi Muradov, *Karabağ Bölgesinin Xalçacılık Tarihi*, Elm, Bakü 2015, s. 44-45.

madalyonlar oluşturmaktadır. Bu madalyonlara Azerbaycan'da göl adı verilmektedir. Bu tür halılara Kars bölgesinde de sık sık rastlanmaktadır. Bölgede dokunan halıların desen özelliklerini bire-bir koruduğu tespit edilmiştir.



Foto 46: Çelebi Halısı, Bakü Halı Müzesi Foto 47: Kars Halısı, 19.yy Kars Müzesi (Fotoğraf Esen Baydemir)

3.4. Ejderha Motifli Halılar: Kars bölgesinde Ejderha deseni olarak adlandırılan motiflerin yer aldığı halılardır. Bu motifler genellikle sekizgen göller içerisinde yerleştirilmiştir. “Bu halılara sekizgenlerin çevresindeki kıvrımlı desenlerden dolayı, “kuyumlu” diyenlerde vardır.¹⁴ Azerbaycan Gence-Qazak Borçalı bölgesinde görülen bu halılara Lori-Pambak adı verilmektedir. Sekizgenlerin içerisinde yer alan ejder motifi olarak adlandırılan motiflere ise haç damga motifi denmektedir. Bu halılar motif ve kompozisyon olarak Azerbaycan bölgesinde dokunan halıların özelliklerini taşımaktadır ve Kars bölgesinde bulunan örneklerinde bire-bir motif özelliklerinin korunduğu tespit edilmiştir.

¹⁴Neriman Görgünay, Kars El Sanatları, *Cumhuriyetimizin 75.Yılında Kars*, Karas Valiliği, Kars 1999, s. 272.



Foto 49:QazakBorçalı Halısı 20.yy öncesi, Foto 50: Kars Halısı, 1989-90Bakü Halı Müzesi.
(Fotoğraf Esen Baydemir)

Kars Yıldız Halı Koleksiyonu.

(Fotoğraf Esen Baydemir)

3.5. Sekizgen Göllü Halılar: Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine ait bu tür halının orta zemininde sekizgen göller, zemini kaplayacak şekilde art arda sıralanmaktadır. Kompozisyonda yer alan göl sayısına göre, beş göllü veya üç göllü olarak adlandırılır. Kars bölgesinde ise bu halılara Terekeme halısı denir. Kars bölgesinde bulunan örneklerde kompozisyon ve desen özelliklerinin de korunduğu gözlemlenir. Azerbaycan halılarında daha canlı renkler görülürken Kars bölgesinde bulunan örneklerde ise daha çok koyun yününün tabii renkleri ve kahverengi tonları yer almaktadır. Ayrıca bu halının bir örneği Bitlis Şerifiye Camiinde bulunmaktadır. Yine bu bölgede göl olarak adlandırılan motife sofralık motifi denilmektedir. Göl motifinin benzerlerine Kars ve Iğdır bölgesinin halı yastıklarında da rastlanmaktadır.



Foto 52: Quba Halısı, 19.yy ortası, Azerbaycan İncesenet Müzesi



Foto 53: Karabağ Halısı,
19.yy Azerbaycan İncesenet Müzesi.



Foto 54: Kars Halısı, Bereket Halı koleksiyonu

3.6. Kilise Motifli Halılar: Uzun zamandır Kars bölgesi ve çevresinde dokunan bu halı türü yabancı literatürde Kilise halısı veya Sevan halısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevan, günümüzde Ermenistan topraklarında yer alan bir bölgedir. “Sevan, aslında Gökçegöl’ün Ermenice adıdır. Vaktiyle, Borçalı- Kazak boylarından Karapapaklar’ın yaşadığı bu bölgede ve Kars’ta, aynı kavim yaşadığına göre, her iki tarafta da eş değerde motiflerin işlenmesi de çok tabiidir”.¹⁵ Latif Kerimov da bu halıları Borçalı-Kazak grubu olarak adlandırır. Kilise Motifli halılara Kars bölgesinde özellikle Arpaçay’da bire-bir örneklerine sık rastlanmaktadır ve tüm desen özelliklerini koruduğu görülmektedir.

¹⁵ N. Görgünay, *a.g.e.*, s. 273.



Foto 56: Azerbaycan, Hamamlı, Pembek Halı, 1862



Foto 58: Arpaçay Karakale Köyü

Sonuç ve Değerlendirme

Proje kapsamında yapılan alan araştırmaları neticesinde Azerbaycan halıları ve Kars-Iğdıryöresinde dokunan halılarda teknik olarak Gördes düğümünün kullanıldığı gözlenmiştir. Malzeme olarak her iki bölgede de çözgü, atkı ve ilme ipliği olarak yün tercih edilmiş olsa da son dönemde pamuk çözgü ipliğinin kullanıldığı görülmüştür. Eski dönemlerde halıların renklendirilmesinde her iki bölge halılarında kök boya kullanılmıştır. Yakın dönemde kök boyaların yanında daha ağırlıklı olarak anilin boyalarında kullanıldığına şahit olunur. Renk incelemesinde Azerbaycan halılarında kırmızı tonların ağırlıklı olduğu ve daha zengin, canlı renklerin kullanıldığı gözlenirken, Kars ve Iğdıryöresinde ise daha kısıtlı ve az renkler kullanılmıştır. Bu durumun bölgeler arasındaki farklı endemik bitki çeşitliliğinden kaynaklandığı düşünülür. Yapılan kısıtlı çalışmada bile birçok ortak motif ve kompozisyona ulaşılmıştır. Belirlenen ortak motiflerin bir kısmı Anadolu'nun farklı bölgelerinde de görülürken bazıları ise sadece Kars, Ağrı ve Iğdır bölgelerinde görülmüştür. Bazı motif ve kompozisyonların Azerbaycan halılarından bölgeye taşındığı kesinleşmiştir. Araştırma yapılan her iki bölgede Azerbaycan Türkü, Karapapak ve Terekeme halkları yaşamaktadır. Bu durum kullanılan ortak desenlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca alan araştırması ile Kars ve Iğdır Bölgesinde yer alan ve belgelenmeyen bazı dokuma türleri belgelenmiştir. Kars'ta bulunan Yıldız Halı koleksiyonunda yer alan 4 halıda inceleme yapılmış ve halılar ile ilgili koleksiyon sahibi Bülent Yıldız ile görüşülmüştür. Sarıkamış ilçesi ve Alisofuköyü ziyaret edilmiş, burada bulunan 3 halı ve 1 seccade incelenmiştir. Iğdır merkezde; 1 halı, 2 geve (tülü), Mava mahallesinde; 2 halı, Cumhuriyet mahallesinde; 2 halı, 1 seccade ve Ali Kamer Çimen Köyü, Halfeliköyünde; 1 halı incelenmiştir. Iğdır iline bağlı Tuzluca İlçe merkezi ve Çıyıklıköyü ziyaret edilmiş burada bulunan dokumalar da incelenmiştir. Bu ziyaretlerde Iğdır bölgesine ait 7 halı ve 2 seccade tespit edilmiştir. Halıların dışında Kars ve Iğdır yörelerine ait farklı dokumalar da tespit edilmiştir. Bu tespit; 22 yastık dokuma, 14 farmaş dokuma, 4 kilim ve 2 geve dokuma üzerinde gerekli incelemeler yapılmıştır. Ayrıca Kars ve Iğdır bölgesinde yapılan araştırmada Kars Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Envanteri taranmış motif ve kompozisyon benzerliği tespit edilen 6 halı incelenmiştir.

Bölgede Halk Eğitim Müdürlükleri'nin dokuma çalışmaları da hakkında bilgi edinilmiştir. Hoşhaber beldesinde bulunan halk eğitim merkezinin dokuma hocası Nimet Avcı ve eski halk eğitim dokuma hocası olan Sakine Cangan Turan ile görüşme yapılarak bölge dokumaları ile ilgili bilgi alınmıştır. Tuzluca Halk Eğitim Müdürü Hamit Ulutaş ile görüşülmüş bölgedeki dokuma yapılan köyler hakkında bilgi edinilmiştir. Yine kendisinden alınan bilgilere göre Tuzluca Halk Eğitim Müdürlüğü'nün 1972 yılında kurulduğu ve bu tarihten sonra 1990'lara kadar halı dokuma kurslarının verildiği, bu kurslarda Kafkas motiflerinin çoğunlukla dokutulduğu bilgisine ulaşılmıştır. 1970'li yıllarda Kars ve Iğdır bölgelerinde Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından Kafkas motiflerinin yer aldığı halıların dokutulduğu bilinmektedir ve halen Iğdır Halk Eğitim Müdürlüğüne bağlı Hoşhaber beldesinde Karabağ kilimlerinin dokutulduğu halk eğitim merkezlerinin bulunması da bu kültürel birlikteliğin bir göstergesidir. Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda araştırma genişletilerek yapıldığı takdirde daha fazla bilgi ve belgeye ulaşılabilir. Çalışma bu konu ile ilgili bir ilk adımdır. Türkiye, Azerbaycan ve İran'da Azerbaycan Türkleri'nin yaşadığı bölgelerdeki halılar incelenip ortak desen ve kompozisyonların tespiti tarafımızdan projenin sonuçlanmasından sonra da yapılmaya devam edilecektir. Bu alanda eksik olan bilimsel kaynakçaların oluşturulması da hedeflerimizdendir.

Kaynaklar

AKYILDIZ, A. ve KEKLİK, M., *Osmanlı Belgelerinde Iğdır*, Iğdır Üniversitesi, Bap. Kordinasyon Birimi, Iğdır 2017.

ATLIHAN, Ş., “Anadolu ve Azerbaycan halılarında Benzer Özellikler”, *Azerbaycan Halçıları*, C. IV - No:13, Azer-ilme LTD, Bakı 2014, s. 129.

CEYLAN, A.ve KALMIŞ, G., “Sürmeli Çukurunda Önemli Bir Merkez; Suveren Kalesi ve Yerleşmeleri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar 2019, s. 619-634.

EFENDİ, R. S., “Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezemeler”, *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı, Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri 27-31 Mayıs 1996 Kayseri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, Ankara 1998, s. 115-120.

GÖRGÜNAY, N., *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Kars*, Kars Valiliği, Kars 1999.

GÖRGÜNAY, N., *Doğu Yöresi Halıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1976.

MİRZAE, K., “Azerbaijani carpet from Darband to Sarband via Shabsavans”, *Azerbaycan Halçası*, (Ed. Röya Tağıyeva), Azerbaycan Respublikası Medeniyet ve Turizm Nazirliyi, Bakü 2007, s. 118-126.

MURADOV, V., *Karabağ Bölgesinin Halıçılığ Tarixi*, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi, Elm, Bakı 2015.

KOYUNCU OKCA, A. ve ÖZ, N. D., “Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kültürel Miras: Karapınar Tülü Dokumaları”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 24, December 2019, s. 282.

ÖZ, N. D. ve AKSOY, E., “Zeyve Aşiret Dokumalarına Bir Örnek, Baskil Hacı Hasan Baba Türbesi’ndeki Halı Seccade ve Yolluklar”, *Jass- Then Journal of Academic Social Science Studies*, 69 (Summer II), s. 193-211.

ÖZ, N. D., “Kişisel Koleksiyonlarda Bulunan Bitkisel Motifli Yazma Başörtüleri”, V. *International Turkic Art, History And Folklore Congress/ Art Activities*, Sözlü Sunum, Tam Metin Bildiri, 13-16 Nisan, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova, C.1, 2016, s.121-126.